

ELS MEDICAMENTS SERVITS A LA REAL BOTICA DEL HOSPITAL DE S. FERNANDO (NOVEMBRE, 1809)

Salvador Rodríguez-Cortelles i Martínez

L'objectiu d'aquest treball és fer una petita aportació a l'estudi dels medicaments utilitzats en l'àmbit hospitalari, per mitjà de l'anàlisi dels medicaments que es subministraven a les apotecaries dels hospitals, tot partint de la llista dels medicaments que l'apotecari Antonio Estevan Faxardo vengué a la Real Botica de l'Hospital de S. Fernando, en el mes de novembre del 1809 (1).

Es farà una anàlisi individual de cadascun dels onze medicaments de la llista (2), d'acord amb aquesta pauta: primer s'indagarà en les dues edicions de la Pharmacopoeia Matritensis llur grau d'oficialitat, d'acord amb la denominació de la font; en segon lloc la recerca se centrarà en la bibliografia contemporània de solvència científica; d'aquesta manera es veurà l'opinió científica sobre aquests medicaments.

Cerato de saturno

Aquesta denominació no s'ha trobat en cap de les dues edicions de la Pharmacopoeia Matritensis, en canvi si hi és el Plumbum o Saturnus, del què ens diu que tenia virtuts dessecatives, refrigerants, astringents i resolutives, tot administrant-se en emplastres, unguents i medicaments similars. És per això que el nostre cerat de saturn es pot identificar amb l'unguentum plumbi d'ambdues farmacopees, compost de pólvores de plom dessecat, litargiri, cerussa preparada, antimoni preparat, oli rosat i cera.

El cerat de saturn s'ha trobat en la bibliografia (3); Plenck diu que és refrigerant, antiflogístic, resolutiu i el recomana per als tumors inflamatoris; Jourdan assenyala que les diferents formes recollides -cerats, emplastres, unguents, liniments i pomades- tan sols es diferencien en la consistència, així com que han perdut predicament per al tractament de les úlceres i les nafres.

Extracto de Saturno

Tampoc apareix aquesta denominació en les dues edicions de la *Pharmacopoeia Matritensis*.

Sí s'ha trobat en la bibliografia (4), era una dissolució de plom en vinagre que després es concentrava, es preparava a partir de l'acetat de plom cristal·litzat, el litargiri o el blanquet. S'utilitzava com astringent, calmant, dulcificant, resolutiu, antiflogístic -molt diluït en aigua- i cicatritzant. S'emprava en l'elaboració de molts medicaments, com el foment saturnin, l'aigua vegeto mineral, la injectio ad leucorream, el col·liri saturnin, el bàlsam universal, candeletes saturnines, etc.; ja s'indicava que l'extret de saturn era un dels components dels preparats de plom que poden causar saturnisme, així com que havien perdut anomenada.

Rodosacharo

Amb la denominació de *Rhodosaccharum* figura en les dues edicions de les farmacopees oficials utilitzades, la sinonímia *Syrupus rosarum* es cita en la primera edició, la qual porta aquesta formulació: infusió o suc de roses roges, 2 lliures; sucre blanc clarificat, 4 lliures. Fer aixarop calfant-lo. Li atribueix virtuts estomacals, redueix els humors crus i és antifatulent.

En la bibliografia consultada (5) consten diverses formulacions, on es fan servir les roses en infusió, maceració o digestió. També es citen diferents sinònims: aixarop de roses roges, *Syrupus rosae gallicae*, etc.

Jarabe simple

Malgrat que no figura aquesta denominació en les dues edicions de la *Pharmacopoeia Matritensis*, cal dir que és oficial, ja que encara és en la F.E. IX ed., la darrera edició d'una farmacopea oficial a l'Estat espanyol.

Com és sabut es tracta d'una dissolució de sucre en aigua, utilitzada per a la confecció d'aixarops. Existien diversos mètodes per tal de clarificar-ho, tot fent servir carbó animal i clares d'ou (6).

Emplastro de Musilagos

Tampoc s'ha trobat aquesta denominació en la bibliografia oficial consultada, si bé porten d'altres preparats que són similars.

En canvi en la Farmacopea de Jourdan es troba l'Emplasto de Mucilagos, amb les sinònimes d'Emplastrum e fenu greco i Emplastrum mucilagibus, que era un polifàrmac del que arreplega diverses formulacions, i comenta "que desaparecerá un dia con las últimas fórmulas de polifarmacia galénico-árabe. Es rigorosamente hablando una degeneración del antiguo unguento de altea, hecho estimulante" (7).

Manteca mercurial

No s'ha trobat en la Ph. M. amb aquesta denominació.

En la bibliografia s'ha localitzat una Manteca antipsórica -a base de tritòxid de plom, mercuri i greix de porc-, un Bálamo ophtálmico roxo -compost de precipitat roig, càmfora, tútia preparada, mantega fresca i cera blanca-, un Blásamo (sic) ophtálmico encarnado -format per precipitat roig, mantega fresca i cera blanca- i l'Ungüento ophtálmico de los hermanos Pellier (8), d'aquest darrer ens diu el traductor que "con la mézcla de una onza de manteca de puerco bien lavada, y *media dracma* de precipitado roxo" s'han obtingut bons resultats en el tractament de malalties oftàlmiques, especialment en les cròniques. Qualsevol d'aquests preparats es pot considerar similar o identificar amb el nostre, que aleshores tindria una acció antisèptica.

Plenck relaciona les malalties produïdes per l'ús imprudent o continu de la "friccion mercurial" i conclou que: "En los autores se leen muchos lastimosos exemplos de muertes causadas por las unturas mercuriales", a tot el qual postil.la Lavedan: "Con todo lo que se acaba de decir, observamos diariamente sus buenos efectos, quando han sido dirigidas las unturas por un profesor hábil en la práctica" (9). En definitiva que era qüestionada la teràpia mercurial.

Espiritu de Vino Canforado

La denominació de Spiritus vini camphoratus apareix en les dues edicions de la Ph. M., la segona edició porta aquesta composició: Esperit de vi (alcohol), 6 lliures; càmfora 1 unça. També n'hi ha un Spiritus vini tartarisatus que en té la mateixa composició i "modus operandi" que l'esperit de vi camforat de la Ph. M. 1a. ed. (10). Ambdós s'empraven per tal d'elaborar tintures, elixirs, essències, etc.

La bibliografia també recull aquesta denominació i li atribueix una acció, per via externa, estimulants, resolutive, para "fortalecer las partes y las articulaciones relajadas. Tambien se emplea en los casos de relajacion ó caída de la campanilla, y de úlceras gangrenosas con laxitud" (11).

Rodomel

Figura amb la denominació de *Mel rosatum pro vulneribus* en les dues edicions de la Ph. M.. La composició i la elaboració és igual en ambdues: suc de roses roges, mel òptima, ana 2 lliures; calfar-ho s. a. fins a la consistència d'aixarop. Gaudia d'acció digestiva, en el tractament de les úlceres.

Jourdan també el cita, donant alguns mètodes de preparació i assenyalant l'existència d'altres molts més. Diu que s'administra exteriorment en gargarismes, colutoris i injeccions, també és un astringent suau (12).

Jarabe de Cortezas de Cidra

El *Syrupus corticum citri amarus* apareix en les dues edicions de la Ph. M.; ambdues donen la mateixa formulació i preparació: fracció flavescent de l'escorça de poncem, 1 lliura; aigua odorosa d'escorça de poncem, 2 lliures; infondre-ho en un recipient tancat, calfant-ho en foc lleuger, i filtrar-ho per expressió; al líquid filtrat afegir-li sucre clarificat en pastilles -3 lliures- i fer aixarop segons art. Li reconeixen virtuts cordials, tònic ventricular, taquicàrdic i tonificant.

S'han localitzat altres formulacions, amb aquesta denominació, en la bibliografia (13).

Acido Nítrico

En la Ph. M. -1a. i 2a. ed.- es troba amb les denominacions *Spiritus nitri acidus* i *Spiritus nitri dulcis*; el primer l'obtenen per destil·lació del nitre -nitrat de potassi- i el segon per destil·lació de l'esperit de nitre amb vi rectificat. Les farmacopees l'assenyalen com febrífug, antipleurític, diürètic, pels còlics, etc.

Jourdan reuneix una sèrie de sinònims: esperit de nitro, *spiritus nitri fumans*, *spiritus nitri fumans Glauberi*, *spiritus glauberianus*, àcid nítrós desflogisticat, etc.; Plenck consigna un *Spiritus nitri dilutus*, que es preparava obtenint un àcid del nitre i diluint-lo amb aigua, del qual diu que és antisèptic, corroborant i detersiu, per tal de netejar i emblanquir els dents es dilueix una o dues gotes en una gran quantitat d'aigua. Aquest autor parla d'un "ácido de nitro concentrado, o ácido de nitro fumante", que és una barreja d'àcids nítrós i nítric, del qual comenta, terapèuticament, que "se celebra este cáustico exteriormente en las excrescencias, tocándolas con cautela con el auxilio de un pincelito" (14).

Tintura de Goma Laca

S'han localitzat dues tintures de goma laca a la Pharmacopoeia Matritensis. Una és la Tinctura gummi lacae aquosa -en la 1a. ed. no es fa esment a que és una goma- i l'altra la Tinctura gummi lacae spirituosa. Ambdues tenen com a ingredients comuns: goma laca recent, 1 unça; alumini dessecat ½ unça. La tintura aquosa es feia per digestió d'aquests ingredients amb: aigua de plantatge, de sàlvia, de roses ana 8 unces; tot obtenint-se una tintura rubicundíssima que es filtrava i es conservava. La tintura esperitosa es preparava per digestió en sorra dels anteriors ingredients i 8 unces de spiritus ardentis Cochleariae, s'obtenia una tintura vermella, que es separava per decantació. Ambdues tintures s'utilitzaven en les càries dentals, afeccions gingivals, l'halitosi, etc.

Amb el nom de Tintura de goma laca designa Plenck a un preparat molt semblant a la tintura aquosa, que s'administrava en la "laxitud de las encías, de la garganta y movimiento de los dientes". A aquest preparat el denomina Jourdan Tintura acuosa de laca -relaciona altres formulacions similars-, també ens diu que tenia acció antiescorbútica i es feia servir en forma de locions i gargarismes. Aquest autor cita una tintura alcohòlica de laca, utilitzada en els afeccions bucal i gingivals "atribuidas a la debilidad", però adverteix que "parece no obra mas que por el alcohol que contiene" (15).

Conclusions

Si bé es tracta d'una breu llista de medicaments, permet fer algunes observacions sobre la teràpia en l'àmbit hospitalari.

En primer lloc, s'observa que, probablement, es devia prestar l'assistència pròpia d'un hospital general. Ja que hi han remeis que s'administraven a malalts de cardiologia -l'aixarop d'escorces de poncem-, oftalmologia -la mantega mercurial-, estomatologia -l'aixarop de roses, la mel rosada-, odontologia -la tintura de goma laca, l'àcid nítric-, etc., així com unes drogues i ingredients -l'aixarop simple, l'àcid nítric, la mel rosada, l'alcohol camforat, etc.- que obren un ventall terapèutic més ampli, que resta sense especificar.

Malgrat això sí es detecta una major presència de preparats utilitzats en cirurgia, dermo-venereologia o per al guariment dels accidentats: cerat de saturn, extret de saturn, mantega mercurial, l'àcid nítric i l'alcohol camforat.

També s'observa l'existència de medicaments que, bé careixien de base científica i són un reducte del galenisme -emplastre de mucflags-, o eren objecte de controvèrsia -mantega mercurial-, o se'ls questionava, és el cas d'aquells preparats de plom, que podien produir saturnisme.

NOTES

1. Aquest document es féu públic en la comunicació "Apuntes sobre la Farmacia del Hospital General de Valencia (1809- 1883)", presentada al "V Congreso de la Organización de Farmacéuticos Ibero-Latinoamericanos (O.F.I.L.)", que tingué lloc a Alacant el maig del 1992.

2. En realitat és la factura pels medicaments venuts, com es pot veure en la transcripció del document, que s'inclou al final.

3. JOURDAN (1829) vol. III, p. 417; PLENCK (1805) p. 500. 4. JOURDAN (1829) vol. III, p. 411; PLENCK (1805) p. 157; PLENCK (1816) p. 207.

5. JOURDAN (1829) vol. IV, p. 105.

6. Id., vol. I, p. 395.

7. Id., vol. II, p. 383.

8. Id., vol. III, p. 128; PLENCK (1805) pp. 163, 402 i 514. Respectivament.

9. PLENCK (1816) p. 216.

10. Ph. M. 1a. ed., p. 354; Ph. M. 2a. ed., p. 411.

11. Op. cit. en (5) vol. I, p. 153; PLENCK (1805) p. 337. Respectivament.

12. Op. cit. en (5) vol. IV, p. 107.

13. Id., vol. II, p. 106.

14. Id., vol. I, p. 87; PLENCK (1805) p. 133; PLENCK (1816) p. 189. Respectivament.

15. PLENCK (1805) p. 388; JOURDAN (1829) vol. II, pp. 396-97.

BIBLIOGRAFIA

FARMACOPEA (1739).

Pharmacopoeia Matritensis. 1a. ed.; Madrid, Typographia Regia D. Michaelis Rodriguez.

FARMACOPEA (1762).

Pharmacopoeia Matritensis. 2a. ed.; Madrid, Typis Antonii Perez de Soto.

JOURDAN, J. L. (1829).

Farmacopea Universal. Trad.: J. G. Avilés i J. Aceñero. 4 vols.; Madrid, Imp. Fuentenebro.

PLENCK, J. J. (1805).

Farmacologia quirúrgica, ó ciencia de los medicamentos externos é internos. Trad.: A. Lavedan. 2a. ed.; Madrid, Imp. de Villalpando.

PLENCK, J. J. (1816).

Toxicologia, ó doctrina de venenos y sus antidotos. Trad.: A. Lavedan;
Madrid, Imp. Fermín Villalpando.

DOCUMENT JUSTIFICATIU

1809, novembre 30, València.

*Factura de l'apotecari Antonio Estevan Faxardo, pels medicaments venuts
a la Reial Apotecaria de l'Hospital de St. Ferran.*

A.H.G.V., *Apotecaria*, VII-1/c.-3.

"Relacion de la Medicinas que he vendido para la Real Botica del Hospital
de San Fernando En El Mes de la Fecha, á Saber.

	<u>Real vellon</u>
3 libras Cerato de Saturno	36 -- #
4 libras Extracto de Idem	48 -- #
6 libras Rodosacharo	48 -- #
12 libras Jarabe Simple	72 -- #
6 onzas Emplastro de Musilagos	6 -- #
1 libra Manteca Mercurial	72 -- #
1 libra Espiritu de Vino Canforado	16 -- #
6 libras Rodomel	48 -- #
6 libras Jarabe de Cortezas de Cidra	72 -- #
2 onzas Acido Nitrico	10 -- #
2 onzas Tintura de Goma Laca	16 -- #
Suma	444 -- #

Valencia 30 de Noviembre de 1809.

Antonio Estevan Faxardo [rúbrica]".